

Романізація Дакії та її вплив на північну периферію Карпатського ареалу

За своєю суттю романізація варварського світу становить історичний процес європейського масштабу з грандіозними наслідками для долі народів континенту. Підкреслюючи важливість і складність романізації як історичного феномену варто відзначити, що поряд з її загальними рисами вона має і низку особливостей, визначених географічним положенням, часом і етнічною основою, на яку була посягана.

У цьому відношенні виділяється Дакія, яка представляла собою природну фортецю, оточену горами, Дунаєм і Тисою. Вона увійшла в систему римського світу в період найвишого розвитку рабовласницьких відносин, що забезпечило швидке зростання римських інститутів і романізацію місцевого населення. Завоювання Дакії (106 р.) стало племеною подією для населення Карпато – Дунайського ареалу. Одні племена (даки та гети) опинились на окупованій території, другі (сармати) були зажаті в об'ємки між двома провінціями (Паннонією, Дакією), а треті, в основному, північні фракійці, в тому числі і племена Верхнього Потисся, опинились в зоні найближчої периферії.

Ще не догоріли головешки на дакійських поселеннях і городищах, знищених легіонерами, як починається посилене зведення лімесу, головна мета якого – перетворення північно – східної провінції Риму в неприступний бастион проти нашествия варварів і охорони захоплених природних багатств (мідь, залізо, свинець, срібло, золото, сіль).

Після захоплення Дакії Марк Ульпій Траян приступив до військово – адміністративної і юридичної організації провінції. Вона отримала статус імперської, на чолі з намісником консульського рангу (*legatus Augusti*). Першим намісником (107 – 110/111 рр.) був Теренцій Скавр'ян (CIL, III, 1081, 1443), який вклав багато енергії в утворення захисту Дакії (Кругликова, 1955, с.110; Balla, 1965, old.142).

Одним з найважливіших і першочергових заходів було утворення північної і північно – західної лінії захисту, направлених проти вільних даків, в тому числі і племен Верхнього Потисся. Як вважають дослідники, імператор Траян прекрасно знав топографію території, яка прилягала до Північних Карпат, що дозволило йому вибрати найбільш оптимальне місце будівництва лімесу (Ferenczi, 1969, old.96). В даний час, на основі археологічних досліджень можна сказати, що на півночі він проходив від гір Мічії по системі гір Апусень, починаючи від гори Геїна (1486 м), потім через гору Кукбінт Марє (1848 м) і гору Вісдєса (1836 м). На північному заході захисна лінія мала кордон з регіоном Бааде – Криш – Брад, потім на 3 – 4 км відходила на захід від табору в

Білозі, розмішеного в долині Кришуд Репеде, і далі йшла по системі гір Месеш. "Ворота Месеша", через які проходила і найважливіша дорога, прикладена завдовго до римського завойовання, прикривались двома вежурмами, а напроти будувалась Пороліссум, який пізніше став центром Північної Дакії (Gudea, 1989, p.24-26, fig.1).

Можна припустити, що система захисту лівого кордону Дакії (з боку "сарматського квінну") була утворена, в основному, до 110 р. На це вказують кілька хвиль вторгнення злігів: у 106 – 107 рр. в Нижню Паннонію і Дакію, потім удар 108/109 рр. і лише в кінці 109 – на початку 110 р. наступає затишся, викликане утворенням жорсткого військового зв'язку кордону провінції з сарматами (Balla, 1965, old.142). Для цього на північному заході було згуртовано на протязі 106 – 110 рр. основна маса римських допоміжних військ кількістю біля 30000 чоловік, призначених для відбиття набігів з заходу (Колосовская, 2000, с.100).

У цілому напрута в Карпатській улоговині, незважаючи на розгром сарматів, не відхлила (CIL, XVI, 61, 114). Вже після смерті Траяна почалася злига – роксоланська війна (117 – 118 рр.) на Нижньому Дунаї. Ударні були нанесені по західному кордону і по *limes Alutanus* (Balla, 1965, old.142).

У цій війні проявились слабкі місця в захисті Дакії і Нижньої Мезії, що змусило зробити переформування, а саме вивести лімес *Alutanus* з Нижньої Мезії і включити в систему захисту Дакії (119 р.).

Суть реорганізації Дакії в 119 р. була не в розподілі провінції на дві частини (*Dacia Superior et Dacia Inferior*) (CIL, XVI, 68), а в переданні оперативної одиниці – *limes Alutanus* в систему західного захисту Дакії, який органічно зливався з *limes Porolissensis* (рис.1).

Формування і укріплення лімесу Дакії, розпочате Траяном, продовжилося реорганізацією Адріана (117 – 138 рр.), що на тривалий час стабілізувало ситуацію на кордонах Карпато – Дунайської провінції. Про 30-ті – 40-ві рр. II ст. н.е. можна говорити як про час відносного спокою на кордонах Дакії, зазнававших лише епізодичних ударів (Mócsy, 1963, old.554; CIL, XVI, 90), в основному, наносимих сарматами. Але, вже в 50-х рр. II ст., згідно думки низки дослідників (Balla, 1965, old.145), утворюється доволі напружене становище в Дакії і Верхній Паннонії. З метою посилення захисту провінції, забезпечення жорсткого військового контролю, Дакія була поділена на три частини. З *Dacia Superior* була виділена *Dacia Porolissensis* з центром в Пороліссумі (в період перебування Адріана в 124 – 125 рр.), якою управляв прокуратор ведницького рангу зі своїм військом, яке складалось з спеціальних допоміжних частин і когорт легіону XIII *Gemina* (Macrea, 1964, p.145-160; Moga, 1985). *Dacia Apylensis* (центр Апулум) разом з підрозділами в Сармізегетузі здійснювали захист західних рубежів, а війська *Dacia Malvensis* (центр Ромула), головним чином, відбивали напади східних племен, зокрема, роксоланів (рис.1).

По суті це три військові округи, на чолі з прокураторами преторського рангу. Найвищу владу здійснював намісник консульського статусу (*legatus Augusti pro praetore trium Daciae*), столицею якого була Сармізетеза (CIL, III, 1457, 1153, 1415).

Разом з військово – адміністративними заходами енергійним і далекоглядним Септимієм Севером (193 – 211 pp.) була посилена сітка сторожових постів (SHA, Sever, 18, 6), а на східному кордоні, починаючи з 2002 р. розгортається будівництво другої лінії лімесу (*Limes Transalutanus*), який зводиться на відстані 10 – 50 км перед *Limes Alutanus* (Федоров, Полевой, 1973, с.180; Лозинська, 2001, с.202-203). Його довжина від Дунаю до Капідани (Рінков) становила 235 км. В основі лімесу була дорога (від Дунаю до Ангустії), укріплена земляним валом (Tudor, 1955, p.87-97; Vladescu, 1983, p.292). Для захисту нової лінії вводяться нові контингенти, які значно поповнили збройні сили провінції. Але, вже при Філіппі Арабі (244 – 249 pp.) ці укріплення були залишені і захист сходу Дакії вернувся на *Limes Alutanus* (Колосовская, 2000, с.100).

На думку дослідників ліквідація цього лімесу була пов'язана з карпами, які займали межиріччя Прута – Сирета (Чаплыгина, 1982) і в союзі з іншими племенами (невизначеними) прорвали *Limes Transalutanus*. У результаті захист вернувся на р.Олт (Колосовская, 2000, с.136). І, таким чином, *Limes Alutanus* знову стає основним бар'єром для проникнення племен зі сходу (роксолани, алани, готи, карпи).

Західні рубежі провінції не представляли собою лімесу в прямому значенні слова. Їх захист здійснювався нескінченними болотами, що тягнулися з лівого боку Тиси до її впадіння в Дунай (Dumitrașcu, 2001, p.439), а також серія сторожових бургів від Пороліссума до Бологи і далі впритул до Дунаю (Gudea, 1972, s.5-7; cart.1).

Захист Дакії, з самого її виникнення, вимагав значних військових сил, не проти місцевого обезкровленого дако – римськими війнами (101 – 102 pp. і 105 – 106 pp.) населення, як вважає І.Т.Круглікова (1955, с.97), а проти зовнішніх ворогів, кількість і якість яких значно зростає з завершенням Маркоманських війн.

Після утворення провінції на території Дакії стояв довгий час тільки один легіон XIII Gemina (Подвоєний) з базовим табором в Алудумі. В 168 р. н.е. додатково вводиться V Македонський, розміщений в таборі Потаїси. Крім них в численних кастрах і кастелах розміщувалась ціла низка вехсилій і допоміжних підрозділів (Bărbulescu, 1987, p.22-23). Згідно з дослідниками, в Дакії знаходилося від 26 до 55 тисяч військ (Дмитриев, 1949, с.77; Protase, 2001, p.161). Зрозуміло, що ці цифри не постійні і коливаються в залежності від ситуацій, що склалися на лімесі. І якщо кількість регулярних і допоміжних військ можна приблизно підрахувати, то чисельність додаткового контингенту - ветеранів, які становили не менш дієву силу, ніж легіонери, важко вирахувати. У всякому випадку саме вони

продержувались в екстремальних ситуаціях в повноцінні військові контингенти. З іншого боку, ветерани були найбільш організованим прошарком колоністів, які жорстко проводили, скоріше за все не нав'язуючи над ним, романізацію місцевого населення. І відносно мови, звичаїв, релігій, а взагалі і всієї римської культури. Без сумніву, за часи поселення вони були поліетносом, але за час служби в армії (20 – 30 років) стали римлянами і по мові, і по духу. Прикладом може бути часи С.Р.Р., коли офіцери після звільнення в запас майже повністю не знали рідною мовою, в першу чергу, українці і білоруси.

Етнічне походження колоністів (як військових, так і цивільних) дуже різноманітне. Про це свідчить епіграфіка і відзначив римський історик IV ст. Евтропій (Eutropius, VIII, 6, 2). Такі дані змусили деяких вчених поставити під сумнів приналежність до римського народу великої частини колоністів, запевняючи, що Дакія нібито була колонізована, в першу чергу, нероманізованими елементами. Документальні свідчення частково вказують, що більшість контингенту людей, що надходив у Дакію, був латиномовною. Вони жили за римським способом життя і мали всілякі риси римської цивілізації, активними пропагандистами римського світу серед автохтонів. За написами на камені, восковими табличками, військовими дипломами і іншими категоріями документів встановлено походження великої кількості колоністів із вже колонізованих зон: Іспанія, Галлія, Британія, Далмація, Мезія, навіть Італія, але особливо активну участь в колонізації, на думку І.Т.Колосовської (2000, с.186), прийняли уродженці східних провінцій (Італія Азії і Близького Сходу). У зоні, де знаходилося золото, було розташовано багато колоністів з Далмації, що належали до роду *Pirustae*, наприклад, *Bardaeates*, що документовано епіграфічно й археологічно. Родови Італійського походження (коміни, доміти, варени, серви й інші) відомі також за надгробними плитами, в першу чергу в містах. Італійці (торговці, ремісники), жили й у сільській місцевості, але в обмеженій кількості. Три чверті антропонімів з написів виявилися італійськими чи римської фактури. Дані археології показують, що в Калісасі і Калборе, у зоні трансільванського Олту (де відкриті сотні черепків з кремацивними похованнями (Макря, Берчу, 1955, с.622; Мадрич, 1961, с.408)), і в Напоці мають справу з норико-паннонською колонізацією ще з періоду Траяна - Адріана, а в Ародду (повіт Сібіу), Сістуворі та в інших місцях долини Тирнави Маре (Микесаса, Медіаш) так само зустрічаються спільноти ілірійської народності. Прикладів можна привести безліч, особливо у відношенні міського населення і військових допоміжних з'єднань (Russu, 1972, p.63-77; Wade, 1970), а також деяких сільських поселень (Кристеніть, Морешть, Міркура Сістуворі, Сіорою Ноу) чи рудникових місцезнаходжень (Брад, Телок і інші) (Колосовская, 1987).

У Дакію прибуло багато людей зі сходу і грекомовних територій (військові і цивільні), що оселилися в урбанічних центрах і в зоні видобутку золота в Албурнус Майор (Кругликова, 1955, с.89-90).

Чужорідний характер населення в Дакії відбивається й в ономастичі написів, де приблизно 3150 антропонімів, по статистичній і сучасній характеристиці, розподіляються в такий спосіб: римські – більше 2300 (70-75%), греко-східні – більше 450 (15-16%), іллірійські – більше 130 (4%), фрако-дакійські – 67 (до3%), кельтські – приблизно 75 (3%), північно-західні африканські, єгипетські й ін. – майже 50 (більш 1%) (Paki, 1998, s.119-146).

Крайня малочисельність в епіграфічних пам'ятках фракійських імен відбиває не відсутність або нечисленність місцевого населення, а його проживання в глухих селах і горах, куди не дійшла романізація, в тому числі і значай ставити надгробні пам'ятники. Лише ті, які проживали в містах (стара дакійська аристократія) і населення, що розміщувалось безпосередньо біля стоянки військових частин, зазнали іншорідного впливу.

Без сумніву, антропоніми римської фактури не належали винятково римлянам чи італійцям, але вони найчастіше належали романізованим провінціалам (кельти, германці, іллірійці, фрако-даки й ін.), що воліли змінити свої старі імена на римські (praenomen potest gentile). Так само численні і грецькі імена, що належали, в основному, не автентичним грекам, а цивільним чи військовим, котрі прибули з Малої Азії, Сирії, Месопотамії, Єгипту, Мезії, Фракії чи з інших східних регіонів. Написи показують, що ці греки зі сходу писали і говорили на латині, ждали популярності, відрізняючись зведенням монументів, і вражає їхня значна кількість у Дакії. Насправді, їх не було так багато, як показують епіграфічні джерела. Імовірно, їхня кількість зросла значно тільки починаючи з правління Септимія Севера (193 – 211 pp.).

Відносно ветеранів, територіальне й етнічне походження яких було вкрай різноманітним. Вони були, як і скрізь, прихильниками інтересів римської держави, зягнати пропагандистами романізації, культури і латинської мови. Статус ветерана підтверджувався дипломом, який йшов особисто від імператора і доставлявся з Риму. Диплом засвідчував належність отримуючого до вищестоячої общини Риму (Эк, 2004, с.55). Той факт, що 32 з 45 відомих військових дипломів провінції знайдені в каструмах чи на їх канбах, є доказом того, що штатні військові чи їхні спадкоємці не виїхали в іншу провінцію, а залишилися в Дакії (Garbsch, Gudea, 1990-1991, p.61-78; Roxan, 1985; Эк, 2004). Цей факт підтверджений численними написами. Деякі ветерани оселилися в сільському середовищі, де зводили будинки і сільськогосподарські ферми (villae rusticae), інші осіли в містах, навіть в Ulpiu Traiana. Кожен легіонер незалежно від свого етнічного походження, після закінчення служби (25 чи більше років) ставав відданим елементом держави, що вірять у силу і тривалість існуючих соціально-політичних і економічних

структур. Дія ветеранів чисто продовжували військову кар'єру своїх батьків, а починаючи з Олександра Севера (222 – 235 pp.) сформувалася нова категорія ветеранів - прикордонників (limitanei), що одержували землю на війні і жили в як і кордони провінції. Вони склали в культурно-етнічній зоні Дакії дійсні пілони римського світу (Protase, 2001, с.194).

Самі міста не міг стати міцною захисною системою без сітки доріг, починаючи з яких розпочалося з 105 р. і на які Траян виділив великі кошти (См. Dio, LXVIII, 7, 1). Їх якісне будівництво, на відміну від інших, дозволило їм зберегтися до теперішнього часу. На основі археологічних досліджень була відновлена основна сітка доріг, які зв'язали прикордонні і внутрішні райони країни (рис.1).

На основі п'яти шляхів було прокладено від берегів Дунаю на північ всередину Дакії. Два з них, виходячи з Ледерати і Транстієрні, проходили через гірські і лісові масиви, зливались у Тібуска в одну велику магістраль, яка поєднувала великі міста провінції: Сармізететуза, Апузія, Потіссусу, Нанокі і Пороліссум. У цю саму магістраль, біля Сармізететузи, вливалась дорога, яка поєднувала Фракію з Дакією і проходила через Адріанополь, Нікополь, Еск і Малу Валахія. Крім того, біля Апузії з'єднувались найважливіші стратегічні шляхи, що проходили по Олту і Мурешу, захищені цілою серією фортець. До Апузії відходила дорога, яка вела з району золотих копалень (Кругликова, 1955, с.94-98). З Паннонією Дакію пов'язувала дорога (Lupoi - Cetad - Міція, яка простежується до гирла річки Марош (Кругликова, 2000, с.178).

Стратегічні дороги доповнювались багатьма відгалуженнями, котрими, крім Олту, Кришул і Муреш, а також до гірських перевалів на сході і до Дунаю на півдні. У даний час їх значна частина була досліджена румунськими археологами.

Утворені на першому етапі завоювання Дакії як стратегічні об'єкти, дороги з перебігом часу набувають і свою основну функцію – торгівлю і романізація, за образом висловом О.В.Кудравцева (1937, с.134), йшли рука об руку: торгівля сприяла розповсюдженню римської цивілізації, а романізація, в свою чергу, сприяла розвитку торгівельних відносин, залучаючи в них все більш значні маси населення. Основні процеси – романізація і розвиток торгівлі – зміщували межі між корінними областями античного світу і їх варварською периферією. Прикладом може бути доримська Дакія I ст. до н.е. – початку I ст. н.е., куди разом з речами розкоші став поступати і "товар – гроші" – денарій, який став у цей час "світовим" грошовим номіналом.

Можна припускати, що саме з цього часу починається "тиха" романізація периферії, не тільки ближньої, але і більш віддаленої, наприклад, Верхнього Потіссеса. Тут, разом з місцевим, дакійським виробництвом, розповсюджуються пізньореспубліканські і ранньоімперські монети, імпорти (бронзові, скляні посудини, фібули і

приналежності одягу норико – паннонського типу) (Котигорошко, 1993). Контакти на рівні торгових відносин і військових конфліктів дозволили автохтонам познайомитися з римською цивілізацією ще до захоплення Дакії. Це, і, в першу чергу, доволі високий соціально – економічний статус доримської Дакії, багато в чому сприяло процесу романізації її населення. У цьому відношенні значну, точніше основну роль відіграли міста і канаби, які почали зводитись з самого початку захоплення провінції. Тут можна було зустріти міста всіх видів від міських общин перегринського статусу до міст латинського права і римського громадянства, муніципіїв і колоній (Кудрявцев, 1957, с.160).

В епоху Імперії урбанізація здійснювалась трьома шляхами: утворенням нових міст, перенесенням старих центрів з укріплених підвищень в долини, перебудування які залишилися на попередньому місці поселень (Шкунаев, 1985, с.272). Класичним прикладом міст першого типу може бути Дробета, побудована в період другої дакійської війни (105 – 106 рр.), форпост на лівому березі Дунаю біля знаменитого мосту Аполлодора Дамаського, яким дивувався Діон Кассій як однією з грандіозних споруд Риму (Cass. Dio, LXVIII, 13, 1).

Другі колонії дакійські центри “спустились” з гір і перетворились у багатонаселені міста, а Сармізегетуза навіть в столицю провінції, розмістившись в 30 км від центру доримської Дакії – Гредішти Мунчелудуй, яка отримала назву Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa. При Олександрі Севері (222 – 235 рр.) Сармізегетузі присвоєний титул metropolis, що вказувало на її перевагу перед іншими містами всіх трьох військово – адміністративних округів Дакії (Колосовская, 1985, с.169-170). Немалу роль в набутті нової якості зіграло те, що Сармізегетуза стала місцем відправлення в провінції імператорського культу, на урочисту церемонію якого посилались представники всіх міст (Колосовская, 2000, с.189). У столиці щорічно засідала рада трьох Дакій на чолі з верховним жерцем імператорського культу. Це зібрання впливових проінціалів переслідувало мету ідеологічного єднання населення провінції навколо імператорської ідеї і влади імператора (Deininger, 1965, s.118-119; 192-193).

Третій тип міських поселень демонстрував поступовість розвитку на одній і тій самій території. Прикладом може бути Пороліссум – центр північної частини Дакії, який виник на місці попереднього до нього дакійського поселення (Gudea, 1997) і Апулум, в минулому племінний центр, можливо вгафірсів (Колосовская, 1982, с.47).

В урбанізації дунайських провінцій виділяються кілька етапів. До часу Адріана (117 – 138 рр.) міста засновуються переважно як колонії ветеранів, прикладом чого може бути місто на східному лімесі Дакії – Ромула (“Маленький Рим”) (Tudor, 1968, p.165-167). Після Адріана і до Северів (193 – 235 рр.) включно, в міста перетворюються, головним чином, колишні племінні центри і канаби – цивільні поселення, які виникли біля кастрів (Колосовская, 1985, с.169).

Особливе місце в економічному житті провінції займав пропартурний округ Дакії, з центром в Апулумі, і за своєю організацією, і в наслідок його колонізації (Колосовская, 1987, с.87). Старинні повідомляють про переселення туди великої кількості колоністів з іншого римського світу (Eutr. VIII, 6), що знаходить підтвердження в епіграфічних джерелах.

У провінційний статус міста надавався тому або іншому поселенню на розпорядження імператора. Населення нового міста з правом римського громадянства вписувалось в трибу імператора і місто в цьому випадку додавало до своєї попередньої назви почесний епітет, утворений від родового імені імператора, як наприклад Сармізегетуза імператора Траяна, Напока при Антоніні Пії (CIL, III, 860) і Потаїсса, що отримав права колонії при Септимії Севері (CIL, III, 1030).

У сучасній румунській історіографії відзначаються 11 поселень, які отримали статус міст: Ульпія Траяна, Апулум I, Апулум II, Напока, Потаїсса, Пороліссум, Ампелум, Тібіскуп, Діерна, Дробета і Ромула (Ротару, 2001, р.161). Однак, якщо розглядати міста не за статусом, а за територією, то їх значно більше. Птолемей на своїх картах відмічає 43 міських міста (Ptol., Geogr., III, 7). Майже таку саму кількість, хоча ймовірно, дають Пентінгеріві таблиці, Равеннський географ і надписи (Бурлакова, 1955, с.119).

На чолі міста стояла рада декуріонів (до 100 чоловік), яка концентрувалася з осіб, що вже відправляли міські магістратури. Перші декуріони Дакії походили з легіонерів військ, що захопили Дакію в 105 – 106 рр. А.Михайлов (2003, с.394) відзначає, що після перемоги імператор Траян з виключною щедрістю нагородив відзначившихся солдатів, а військи окремим допоміжним частин за проявлену хоробрість удостоювалося римське громадянство. Ветерани отримали в ній земельні наділи і створили общини римських громадян. Земельний цenz декуріона I – II ст. становив 500 югерів (Штаерман, 1957, с.82-83), тобто 125 га. Як перші римські громадяни Дакії вони отримували особливі привілеї. Це були ветерани XIV, XIII і X Подвоєних легіонів, I легіону Мінерви, I Дакійського, VIII Августів, IV Флавієва, XI і VII Клавдієва, V Антоніновського, I Італійського і XV Аполлонівського легіонів (Hanslik, 1962, p.1059-1060). Ветерани як правило одружувались на своїх рабах, яких придбали під час служби. Відпускаючи їх на волю і привиктих з ними дітей, вони закладали основи формування романізованого пролетаріату в містах Дакії. Дослідники, які в тій або іншій мірі займаються історією римської Дакії, особливо підкреслюють роль ветеранів в її культурній і соціальній романізації (Колосовская, 1985, с.167; Савушанко, 1993, с.95). В місцях їх мешкання утворювався пролетарок громадянства, який затверджував римські порядки, уклад життя і латинську мову. Їм знання було необхідним для того, щоб стати громадянином міста, не кажучи вже про отримання магістратури або обов'язків жерця. Для цього необхідно було або мати значні багатства,

або пройти службу в римських військах. У легіони брали тільки римських громадян, але в допоміжні війська приймали перегринів, які після закінчення служби отримували римське громадянство, яке відкривало їм і їх нащадкам доступ до подальшого просування по соціальній драбині.

Основу громадян таких міст як Напока, Пороліссум і Потаїсса складали ветерани допоміжних військ (ауксиліцій) з іменами Елієв, Аврелієв і Септімів (Колосовская, 2000, с.201). Особи з іменами Аврелієв отримали римське громадянство по едикту Каракалли (212 р.). До нащадків місцевого населення Дакії відносять Публій Елій Траян з Напоки і його батько, декуріон і еділ Публій Елій Даціан (СІЛ, III, 867). Збереглися імена ветеранів фракійського походження: Аврелій Баб (СІЛ, III, 866) і Аврелій Муканор (СІЛ, III, 852).

Другими після декуріонів в місті були августи, у віданні яких знаходилося відправлення культу імператора. Крім того, кожне місто мало свого покровителя і шануваних божеств, в основному, з греко-римського пантеону, яких обслуговували відповідні колегії жерців. Так, покровителем Апула був Асклетій (Tudor, 1969, p.160), в Напоці шанували Геркулеса і Меркурія (Bărbulescu, 1994, p.84), а в Ульпії Траяна були відкриті храми сирійського бога Малобелу, Мітри, Юпітера – Доліхена, Бел – Амона, Немезиди, Ескулапа, Діанни і інших (Кругликова, 1955, с.120-121). Різноманіття божеств і присвячувані надписи вказують на поліетнічність населення міст, що відзначив у своїй книзі "Breviarium ad urbe condita" в IV ст. Евтропій (Eutr., VIII, 6, 2).

Міський спосіб життя характерний і для канаб, які виникали, зазвичай, в 2-3 км від військового табору. Відмінність канаби від міста в тому, що канаба розміщувалась на землі, що була власністю легіону. Це виключало можливість займатись мешканцям канаби землеробством, а тільки торгівельно-ремісничою діяльністю, яка забезпечувала потреби поряд розміщеного військового підрозділу.

Встановлена ситуація була ліквідована при Северах, коли більша частина легіонних земель перейшла у володіння канаб. Збереглися в їх віданні луки для випасу худоби, а також ділянки для будівельних цілей.

Населення канаби складали жінки і діти легіонерів і ветеранів, ремісники, торгівці, раби і вільновідпущеники, уродженці інших міст і провінцій, а також місцеве населення перегринського статусу. До III ст. канаби представляли значні міські поселення, частина з яких при Септімії Севері отримала статус муніципій. У тому числі канаба XIII Подвоєного легіону в Апулумі і канаба V Македонського легіону в Потаїссі. В Апулумі по сусідству опинилися два міста: новий муніципій (municipium Septimium Apulense) і старий Апулум, який Марк Аврелій зробив муніципійом, а Коммод – колонією (Колосовская, 1985, с.179). Новий Апулум II і Апулум I – колонія, яка існувала раніше на основі дакійського поселення, утворила одну общину римських громадян з

своєю громадською і суспільною структурою (Колосовская, 2000, с.201).

Крім форуму, храму, терм і цивільних будівель в архітектурній планів більш або менш крупного міста входили театр, амфітеатр, цирк, форум. Про їх стан турбувались приватні і посадові особи. Так, в Пороліссі в 157 р. по розпорядженню прокуратора Дакії Публія Сатурнія Тиберія Квінтіліана (СІЛ, III, 836), була проведена реконструкція амфітеатру. Справу прокуратора в даний час виконує колишній Пороліссенсум Олександр Матеї. В ході реставрації 1970-1996 рр. проведені реставраційні роботи не тільки на території міста, але і розміщених поряд каструмах, що прикривали місто і на авенюх, дорогах, які вели до центра північної частини провінції Дакія (Matei, 1996, p.63-73; Matei, Vajusz, 1997).

Особливо від місцезнаходження вигляд міст визначався етнічним градобудівництвом. В галузі архітектури повністю відсутні були всі місцеві традиції. Забудовані форумами, амфітеатрами і цирками, заселені провідниками римської політики, міста ставали центрами виробництва і торгівлі, культури і той самий час основною ланкою романізаціїaborожененого населення.

Навколишній період розвитку міст пов'язаний з правлінням Септімія (193-211 рр.), що визначається причинами економічного та політичного характеру (Kotula, 1987), в тому числі і сднанням армії і населення провінцій. В основі цього процесу – утворення нового шару сільських громадян за рахунок включення в нього сільського населення і колонізованих областей Дакії (Колосовская, 2000, с.199). Вони отримали римське громадянство по едикту Каракалли від 212 р. (Kotula, 1986, с.612), що стало ефективним фактором прилучення місцевого населення до римського світу. По суті, хід романізації в Дакії не відрізнявся від інших провінцій центру і заходу Імперії. У написках, зокрема, феномен асиміляції даків відображений у зміні місцевих власних імен на римські антропоніми. Щезання місцевих імен і створення епітетів "Dacicus", "Geta", "Trax" і частота імен "Ulpius", "Aurelius", "Aurelius" показують інтеграцію автохтонів в римський світ (Kotula, 1986, с.166). З іншого боку, мовні коріння мов латинської (Protase, 2001, p.166). У містах і зонах, в армії і адміністрації, торгівлі, транспорті і в майстернях, на полях і в колоніях, у проведенні релігійного культу, всюди розмовляли на латинській мові. Дакі, як і кельти (Шкунаев, 1985), виявились дуже здатними в засвоєнні матеріальних і духовних цінностей, менталітету і латинської мови. З іншого боку, мідь і престиж Риму, віра населення в можливість існуючого порядку, військовий захист від вторгнення варварських племен були також ефективними психологічними факторами в асиміляції автохтонів.

Проте, що романізація не здійснювалась рівномірно на всій території провінції. Вона мала варіації від міста до сільського середовища, від зони кастрів до менш соціально-економічно

розвинутих регіонів, від центру до периферії і мала відмінності і по соціальній вертикалі. Романізація виявилась сильнішою у східній частині Банату і в Олтенії, в центральній і західній зонах Трансильванії і менш глибокою в східних землях, позбавлених міст, важливих економічних центрів з більш консервативними традиційними сільськими формами життя.

Маючи на увазі загальний римський характер духовного і матеріального життя в Дакії, за аналогією з іншими провінціями, можна сказати, що за 17 десятиріч римського ефективного і безперервного панування, романізація даків була реальним процесом, глибоким і довготривалим. Вона відображається не тільки в етнічній або лінгвістичній галузях, але і в економічному виробництві, в сфері соціального і духовного життя, в мистецтві, в законодавстві і в провінційних установах. Ті приблизно 4000 латинських надписів, скульптурні монументи, топонімія і гідронімія, археологічні і нумізматичні матеріали, 11 міст і метод їх організації, сільське середовище – все це в сукупності вказує на належність Дакії до римського світу. В III ст. етнічні відмінності між прийшлими і автохтонами, старі протистояння між даками і господарями землі, уступивши місце загальному співробітництву і, в кінці кінців, масованій романізації, яка, згідно Д.Протасе (Protase, 2001, p.160, 167), включає дві фундаментальні сторони одного і того самого унітарного процесу: 1) колонізація гето – дакійської території з романізацією латинофонного населення, яке поступило з провінцій Імперії, тобто романізація через колонізацію; 2) асиміляція місцевих дако – гетів по мірі того, як вони оволодівали провінційним укладом життя, латинською мовою, запозичували звичай і римську цивілізацію, змінюючи таким чином ментальність і свою етнічну суть. Все це, в сукупності, привело до утворення неолатинського народу, тобто дако – римського, а більш конкретно – румунського. Як ми гадаємо, це є офіційною точкою зору сучасної румунської історіографії, що знайшло відображення в "Історії Румунії" (2001 р., т.II). Однак вважаємо, що порівнювати так званих дако – римлян з іберо – римлянами або галло – римлянами можна лише в загальних рамках поняття – романізація, яка повинна розглядатись з точки зору і часу утворення провінцій, і їх географічного положення, і наявності різних екологічних ніш, і ступеня соціальної і культурної підготовки місцевого середовища до змін і її контакти до завоювання. Останнє, дуже важливе положення, вирішується широкомасштабними дослідженнями доримської Дакії, яка утворила оригінальну і самобутню культуру, в якій вже в I ст. до н.е. склався інститут державності (Kotigoroško, 1995, p.176-177; Котигорошко, 2004, с.408-409). Саме це багато в чому сприяло сприйняттю творчої потенції Імперії, що підтверджується даними античних джерел, епіграфікою і розкопками міст, каваб і селищ римської Дакії (Isac, 1997; Gudea, 1997; Diaconescu,

1997; Voisian, 1997, s.193-204; Tatulea, 1994; Alicu, 1997), а також культових пам'яток.

В питанні романізації, в окремих дослідженнях (Колосовская, 1957, с.83) саме культурам надається перевага в визначенні ступеня римського впливу на окремі шари населення Дакії.

Вивченню привнесених релігій на територію Дакії в результаті політососу колонізаторів присвячено цілу низку досліджень починаючи з В.Пірвана (Pirvan, 1967; 1982). В середині XX ст. був підготований і Согрус надписів і присвячувальних релієфів (Vermaseren, 1956-1960), який в даний час нараховує біля 3000 одиниць (Bărbulescu, 2001, p.248). З них 73 % присвячені греко – римським божествам. Перше місце займає Юпітер, особливо в скульптурних зображеннях (каміння, бронза). Разом з ним ряд дедикацій були адресовані Капітолійській тріаді (Юпітер, Юнона, Мінерва), з них Юпітер був найбільш шанованим з епітетами: Статор, Непереможливий, Переможець, Месник. Він був не тільки царем богів, але і покровителем імператорів, що сприяло розповсюдженню його культу в провінціях і військах. В подальшому, по мірі посилення монотеїстичних тенденцій Юпітер розглядався не тільки як верховний, але як єдиний бог (Мифы..., 1994, с.679-680). Після тріади друге місце займає Діана, її називають Augusta або Regina, а в епіграфі з Апулума вона проходить під епітетом mellifica (медоносна) (CIL, III, 1002).

Разом з тим в надписах і фігуральних зображеннях доволі багато проявів таких божеств як Марс, Аполлон, Геркулес, які користувались великою популярністю в Дакії разом з Діонісом і супроводжували його сатирами, силенами бакантами (розгнуданими жінками), зафіксованими в більш ніж 200 епіграфічних атестаціях і фігуральних зображеннях (Bărbulescu, 2001, p.248-249).

Значна кількість дедикантів і монументальних пам'яток (в основному алтарі) пов'язані з Ескулапом і Гідією (лат.Hudia – грецька богиня здоров'я, донька Асклепія), сконцентрованих, головним чином, в місцях стоянок військових підрозділів, відповідає узві про Дакію як воєнізовану провінцію. Тут варто підкреслити, що саме армійські медики, при Марку Аврелії, отримали особливу емблему – чашу з отрутою, яку обвивав змія покровителя врачування Асклепія – Ескулапа (Древний Рим, 2002, с.559). З військових центрів, в основному, походять і присвячувальні надписи давньому італійському божеству Сільвану, точніше Silvanus Domesticus (богу – охоронцю домашнього вогнища і садиби). Сфера визнання цього культу обмежується ветеранами, які стали володарями власних віл і земельних ділянок, римськими громадянами, романізованими даками (Колосовская, 1957, с.85). В Ампелумі – центрі золоторудного району особливо шануємою була Terra Mater – покровителька рудокопів, а також Діоскури (Колосовская, 1987, с.97).

Класичний пантеон охоплює і божества Аду (Dis Pater, Proserpina, Core, Luna, Hekate). Разом з тим зустрічаються присвяти Фортуні,

Немизиді, Великій матері богів – Кібеллі і музам, Митрі, сірійсько – пальмірським, малоазійським, єгипетським божествам і богам західних провінцій (кельтські, германські). Можна сказати, що в Дакії сконцентрувались всі відомі пантеони Римської ойкумени II – III ст. н.е., які одноставно вказують на поліетнічність військових підрозділів і колоністів.

З іншого боку, простежена ситуація свідчить, що одночасно з прийняттям римської релігії прибули в Дакію військові і цивільні контингенти притримувались культів своєї батьківщини. І тут виникає доволі важливе питання. Наскільки даки, які пізніше всіх опинились під владою Рима, зберегли своє віросповідання? Згідно сучасної румунської історіографії, що взяла основний постулат – масована романізація і утворення неороманської народності, в період окупації Дакії безперервність існування дакійських культів відсутня. Це пояснюється тим, що корінне населення оволоділо римськими культурами, які відповідали їх традиційному віросповіданню, а, значить можна говорити про дако – римський релігійний синтез, який пояснюється через призму швидкої романізації. Факт не здається таким вже несподіваним на думку Д.Протасе, якщо врахувати, що після захоплення Дакії були знищені храми і розформовані місцеві релігійні організації, ліквідуючи будь – яку можливість або тенденцію прояву дакійського етнічного характеру. Пізніше, коли протистояння між переможцями і переможеними зникло, автохтонне населення змогло виразити свої релігійні почуття використовуючи форми, імена і фігурні зображення греко – римських богів, що посилило хід романізації (Protase, 2001, p.165). Наприклад, верховний бог фракійців – Залмоксіс став шануватись в образі Діоніса або Лібера (Pârvaş, 1982, p.454-459). Наскільки це достовірно, важко відповісти одноставно і зрозуміти можливість принципу ототожнення місцевого бога з тим самим Юпітером або Діаною (дакійська Бендіс).

На тому самому рівні можна розглядати неприйняття римлянами релігії даків, які знали як стати безсмертними (Геродот, IV, 94-95; Страбон, VI, 3, 5), що надавало їм жорсткості в бою і нехтування до смерті. Саме це послужило знищенню римлянами дакійських храмів і жерців (Bărbulescu, 2001, p.251).

Подібні висновки, нав'язні постулатом загальної романізації Дакії не мають конкретних фактів і, в основному, базуються на непрямих даних і доміслах.

Різні думки в питанні дакійської релігії пояснюються тим, що ми позбавлені двох найважливіших джерел для її вивчення: письмових і культових. Незважаючи на усталену думку в румунській історіографії про знищення і щезання дакійських культів і, в першу чергу, культу Залмоксіса, який не задовольняв римлян з основного постулату – безсмертя, вважаємо, що духовні традиції продовжували жити. Римська культура в її релігійному прояві, що являла суміш різноманітних конфесій, не могла мати стійкої бази у основного населення Дакії. Ці

культи, культу завойовників були повністю чужими сільському і, особливо, гірському пастушому населенню, які існували зовсім в іншому духовному світі. Виходячи з поданих реалій картина романізації не така вже й проста, як це здається на перший погляд, а безпосереднє його контакту – міста, канаби і прилеглі сільські округи, але не основна територія Дакії.

Про набожність фракійців, зокрема, даків, як припустимо про давні, відомих по античним авторам своєю релігійністю (Цезарь, BG., VI, 16; Страбон, IV, 1, 13) конкретних даних немає. Але наявність загальнофракійської релігії і пантеону божеств, виниклого не пізніше V ст. до н.е., знаходить підтвердження і в письмових і в археологічних джерелах (Crîşan, 1986; Котигорошко, 2000). Його знищення – це руйнування культури, відповідно і самоусвідомлення народності. Але чи було це? Згідно з румунськими дослідниками, так, було. Підтвердженням може бути відсутність сакральних споруд, будь яких присвяту фракійським богам і наявність епітафій на дакійських могилах. Висновок. Місцеві, гето – дакійські божества не витримували напору греко – римського пантеону (Bărbulescu, 2001, p.255).

У даний час відомо більше тридцять святилищ доримської Дакії, представлених будівлями прямокутної, апсидної і колонодібної форми. З них більшість знаходились на території Гредінця Мунчелулуй – давньої столиці даків (Antonescu, 1984, p.40-89; Pescaru, Pescaru, 2002). Їх реконструкція у багатьох деталях відповідає дійсності, тому що відбувається не тільки на їх рештках, виявлених в ході розкопок, але і на картинках колони Траяна.

Всі відомі святилища знаходились на давах, які були адміністративними, ремісничими та релігійними центрами (Crîşan, 1977, p.290). Знищені в ході завоювання, вони в подальшому не реститувались, за винятком пунктів, де були поставлені римські євразіони. Не були поновлені святилища або культові будівлі і на територіях за межами провінції Дакії. Прикладом може бути Верхнє Олтинея – основний регіон відтоку даків, які не бажали залишатись під чужоземним ігом (Cass.Dio., LXII, 3, 3; LXXVIII, 27, 5). Дави в Земліні і Малайі Копані, ототожнюванні Г.Біхіром з птолемеєвськими Сусудавою і Сетілавою (Bichir, 1996, p.191), припинили існування на початку II ст. н.е. (Kotigoroško, 1995, p.103-108). Чи були вони розгромлені римлянами, чи залишені у зв'язку з військовою небезпекою не суть питання. Головне, ці пункти з наявністю культових споруд (Şaplovic, Miroşayová, 1991, s.116-120, 122; Котигорошко, 1998, с.110-111, 118, рис.2; 4) в подальшому не поновлювались, що по всій імовірності пов'язане з втратою ними функцій загальноплемінних центрів.

Нам невідомі культові споруди даків на території провінції і за її межами. Невідомі і дави, де вони знаходились. Але це, на нашу думку, не відображає щезання місцевих культів. В першу чергу, на це вказує збереження такої консервативної риси культури, як поховальний обряд.

Прикладом може бути так званий дако – римський некрополь Локунгень (Porțian, 1980). За обрядом типовий дакійський могильник. Грунтовий, поховання в урнах, в більшості дакійського типу (інгумацийні поховання виключно дітей). Римський вплив відображений у поховальному інвентарі, який містить кружальний посуд провінційного взірця (посудини – приставки), деякі типи прикрас і монети – оболы. Подібні могильники були характерними для сільської дакійської місцевості провінції (Porțian, 1980, p.59-60).

Використання римських речей у поховальних комплексах характерне для Вільної Дакії (Ioniță, 1982), в тому числі і Верхнього Потисся (Kotigoroško, 1995, p.123-131). Перші імпорти, як відзначалось вище, реєструються в I ст. до н.е., коли регіон був на дальній периферії Риму. В їх основі був денарій, який введений у грошовий обіг Буребістою, що пов'язане з економічними і соціальними передумовами, викликавшими утворення першої дакійської держави (Kotigoroško, 2001, c.147).

Населення Верхнього Потисся ще в IV – III ст. до н.е. познайомилось з грошми як засобом платежів і джерелом заможності (Kotigoroško, 1995, p.42-43). Саме це, в значній мірі, сприяло впровадженню імперської грошової системи, що проходило більш інтенсивно, ніж, наприклад, в германському середовищі Середнього Подунав'я (квади, маркомани) або у населення на схід від Карпат, яке не мало подібних традицій.

Процес поступлення римських монет розглядається з двох позицій: скарбів і одиничних знахідок з поселень, поховань і поза ними. У даний час відомо 22 монетних і три грошово – речових скарби (Берегово III, Брестов, Бакта) (Kotigoroško, 1995, p.132-133; Stanciu, 1995, p.153-156). За винятком місцезнаходжень в Брестові (золото) і Кривоштянах (бронза) всі вони складаються з денаріїв. Загальна сума втрачених в скарбах монет складає 4204 екземпляри.

Дані про збережені та розхищені скарби дозволяють з певною достовірністю стверджувати, що до їх складу входило не менше 6000 монет. До цієї цифри додається більше 200 екземплярів, зібраних в Марамуреші тільки наприкінці XIX ст. (Lazin, 1969, p.113), і паспортизовані одиничні знахідки. У загальній сумі це складає не менше 6500 номіналів. Для розглядаємої, доволі обмеженої території, це значна цифра. Однак і вона не відображає об'єктивної реальності вивчаемого періоду.

Монетна картина змінювалась вже в римський час у результаті торгівлі, таврування, розплавки монет і іншого. Сильний удар, нанесений по нумізматычному фонду на протязі наступних сторіч, зберігається і дотепер в результаті розхищення, як правило повного, виявлених скарбів і вмісту монет у приватні колекції. Крім того, не було голосливим твердження, що ціла низка скарбів знаходиться в землі і чекає своїх дослідників.

Знахідки монет на десятках поселень II – IV ст. н.е. вказують, що не тільки їх верхівка, але і пересічні мешканці були залучені до сфери торгівельно – обмінних операцій у межах внутрішнього ринку. Зовнішня торгівля знаходилась в руках племінної знаті, купців і перекупників.

Поступлення римських монет у варварський світ Європи пов'язане з низкою аспектів, доволі важливих для Риму. Це і мірило вартості, і засіб платежів, і пропаганді потужності Імперії, і формування художнього смаку та моди (за легендами монет) (Kolníková, 1980, s.93-94). Однак всі ці параметри впливу неоднотайно запроваджувались у племінному світі і їх сприйняття багато в чому залежало від наявності або відсутності базису.

Розглядаєма територія якраз мала базис, який дозволив населенню сприйняти римську грошову систему і в певній мірі технологію. Останній аспект, в археологічному плані, найбільш чітко виражається в повсемісному розповсюдженні кераміки провінційно – римського вигляду, взірці якої поступили з Пороліссума (Kotigoroško, 1993, c.153-155). Разом з нею запроваджувалась нова технологія, яка відобразилась не тільки на формах посуду, але і використанні печей варіанту А, характерних для провінції Дакії (Henning, 1977, s.193-194). Загалом на території регіону відомо 184 гончарні печі кінця II – III ст. н.е., які випускали високоякісний сіроглиняний посуд (Kotigoroško, 1993, c.149). Для порівняння: на величезній території черняхівської культури Правобережжя України і Молдови, де відомо більше 3500 пам'яток, на початок 90-х рр.ХХ ст. відкрито всього 42 гончарні печі на 29 поселеннях (Бобринський, 1991, c.185).

Разом з монетами і керамікою в результаті контактів поступали і інші речі, головним чином, предмети розкоші. Судячи по динаміці поступлення імпорту, торгівельні зв'язки мали певну висхідну тенденцію в якості та інтенсивності. У період середини I ст. до н.е. – I ст. н.е. вони носили опосередкований характер, визначасий віддаленістю кордонів Риму. Імпорти склалися з одиничних речей і більш значної кількості республіканських і імперських монет. На початку II ст. н.е. спостерігається спад у поступленнях, пояснюєий порушенням політичної стабільності у зв'язку з дако – римськими війнами (101-106 рр.) і розгромом держави Денебала. Після утворення провінції Дакії (107 р.) Верхнє Потисся опиняється в контактній зоні з Імперією. До середини II ст. н.е. поступово налагоджуються торгівельні зв'язки між населенням обох боків лімесу, стрімко посилюючись після закінчення Маркоманських війн, і далі зростаючи в наступному сторіччі.

Мирні контакти варварів і населення провінцій, необхідні мінканцям обох боків кордону, здійснювались через прикордонні фортеці, які були не тільки захисними пунктами, але і торгівельними, і ремісничими центрами. Торгові операції проводились у спеціально відведених місцях і в табірних містах – канабах під наглядом легіонів. У канабі центром торгівлі служив форум, зазвичай велика чотирикутна

будівля. У каналі Аквінку він мав розміри 75 x 82 м. Переходити Дунай по справах торгівлі в будь-якому місці зі зброєю заборонялося. Ведення торгівлі в укріпленнях і під контролем військ повинно було залобити проникнення варварських купців з метою шпіонажу. Торгові оборонки варварів обкладалися митом (Колосовская, 1973, с.230-231).

Таким чином, лімес представляв собою не тільки військовий рубіж, відділявший римський світ від варварського, але був і системою зв'язків економічного та культурного характеру.

З умов угод, укладених з варварами після Маркоманських війн з'ясовується, наскільки життєво важлива для них була торгівля з римлянами. Всі вони просили зберегти право користуватись ринками. Торгівля з племенами була не менш необхідна Імперії, як з точки зору економіки, так і з точки зору проникнення і підкорення племен. Асортимент продаваних племенами товарів очевидний з умов угод. Римлянам необхідні були зерно, коні, бики, корови, вівці (Cass.Dio, 71, 11, 2; 16, 1-2), а також раби, шкіра, смола, деготь, мед і віск (Страбон, IV, 6, 10; V, 1, 8).

Природно припустити, що в основі експорту населення північно-східної частини Тисо – Дунайського басейну були продукти сільського господарства. Цілоком ймовірно, в торгові пункти північного лімесу Дакії поставлялась крупна і дрібна рогата худоба, вовна, шкіра, сир, а також продукти промислів.

Більш складне питання про можливе вивезення зерна. Низка дослідників вважають, що основним місцевим товаром у римський час був хліб (Тиханова, 1974, с.68). Наскільки вірне це припущення сказати важко. Тому що для вивезення зерна необхідна його доволі надлишкова кількість, яка навряд чи була в розмірі, який дозволяв зерно експортувати. Без сумніву, зерно відігравало суттєву роль на внутрішньому ринку при торгівлі або обміні населення двох екологічних зон (передгірської і долини). У зовнішній торгівлі, зерно, треба погодитись з думкою В.В.Кропоткіна (1967, с.113), відносилось до другорядних статей експорту.

Важливу статтю експорту складала сіль. Вона була цінним продуктом, не дарма римлянам заборонялось поряд з хлібом, залізом і зброєю продавати варварам сіль (Колосовская, 1973, с.231). Наявність поряд з солотвинськими солекопальнями річки Тиси давала можливість швидко і без особливих затрат сплавити сіль у подунайські провінції. Сплавлення солі по Тисі проходило до початку XX сторіччя.

З провінцій поступала кераміка, бронзовий, золотий і скляний посуд, ювелірні вироби, тобто, в основному, предмети розкоші, доступні привілейованим прошаркам верхньотисського населення, тим, які найшвидше сприймали досягнення римської культури.

Розглядаючи рівень впливу Імперії на населення Верхнього Потисся, варто відзначити неадекватність його інтенсивності в різних регіонах Карпатської улоговини. Цей процес залежав від цілої низки

факторів, серед яких відзначаємо наявність або відсутність певного типу ґрунту в чому впливчасомо ступенем латенізації субстрату в певній частині Істикоколіття до н.е.

Після утворення подунайських провінцій і Дакії встановлюються тісні зв'язки між населенням з обох боків лімесу. Якщо в Подунав'ї такі зв'язки, починаючи зі знаму н.е., носили відкрито ворожий характер, то в трансальпійській періодичних сутічках германських, дакійських і італійських племен з римськими військами (Pelikan, 1960, s.246-250), то в трансальпійській контактній зоні ці відносини були більш гармонійними і співдружними. Така ситуація пояснюється з одного боку географічним розташуванням, а з другого – етнічними інвазіями в тих або інших регіонах. Такі інвазії відбувались на протязі I – середини IV ст. н.е. постійно посилювались все новими і новими хвилями сарматів, які переселились зі сходу, германцями з півночі. Розташування Верхнього Потисся, закритого з півночі і сходу гірським масивом Карпат, багато в чому сприяло безперервному розвитку трансальпійського субстратного населення протягом VI ст. до н.е. – IV ст. н.е. і мінімальному проникненню чужорідних етноелементів (Колосовская, 1973, с.231).

Цивілізаційний вплив Риму, який увійшов у контактну зону з північно-східною Карпатського ареалу (106 р.) став потужним каталізатором в розвитку соціально – економічних процесів у трансальпійських племен Верхнього Потисся. Цей фактор, що безпосередньо впливав на подальшій історії аборигенного населення, був доповнений іншим, не менш важливим – військовим. Маємо на увазі утворення літньої системи, яка прикрила регіон від вторгнення іншорідного населення з півночі і сприяла відносному спокою протягом майже 170 років, аж до кінця IV ст., коли розвиток самобутньої, достатньо високої культури був перерваний Великим переселенням народів (Котигорошко, 1988, с.89). Не менш трагічна доля склалася і у населення провінції Дакія, частина якого була змушена стати іммігрантами.

Після періоду стабілізації, яка настала з завершенням Маркоманських війн (166 – 180 рр.) варвари знову нанесли серію ударів по західному лімесу. Вже в 235 році імператор Максимін веде серйозні війни з сарматами і вілангами даками (CIL, III, 3735, 3736, 3740, V, 8076; Гайдуков, 1949, с.85). Через десять років, при Філіппі Арабі (247 – 249 рр.) утворилась настільки складна ситуація, що виникло питання про закриття Дакії. Варварською коаліцією на чолі з карнами (північнофракійські племена) був прорваний лімес Трансальптанус. Укріплення були розгромлені, а в полон потрапила частина населення провінції (Колосовская, 1988, с.612). Незважаючи на шалений опір римських військ, вже Галлієн (253 – 268 рр.) був змушений частково відкрити Дакію (Zosim, 120, 2; CIL, III, 1054). Мала Скфія (Дакія) стала буквально прохідною дорогою (via gentium) для різних варварів, які зруйнували комунікаційні шляхи між Дакією і

Мезію. У зв'язку з такою ситуацією в тилу, а також складністю захисту провінції, як на заході (владина з боку "сарматського клину"), так і на сході (між р.Алвотою (Олт) і Істром), Авреліан був змушений повністю евакуйовувати Дакію.

У 271 р. за наказом імператора з території провінції виведені легіони XIII Gemina і V Macedonica, допоміжні підрозділи, пішли колоністи і більша частина цивільного населення міст і рудничних селищ. Як компенсація за покинутий край для іммігрантів з частин Мезії, Фракії і Дарданії була утворена провінція Нова Дакія з центром в Сердику (Ременников, 1984, с.29).

На території колишньої провінції Дакії, кинуті Римом на призволяще, залишилось "туземне поневолене населення... у своїх бідних вогнищах. Вони нічим не ризикували, залишаючись в рідній землі серед варварів – завойовників. Навпроти, це завоювання означало для нього звільнення від терористичного режиму Римської імперії" (Дмитриев, 1949, с.85).

Цей постулат, утворений радянською історіографією, до якого можна додати "спільну боротьбу місцевого населення провінцій і вдершихся варварів" не витримує жодної критики. Вторгнення – це вторгнення зі всіма його наслідками: загибель частини населення, полон, руйнування міст, рудних районів, комунікаційних шляхів, імміграція частини населення за межі країни (провінції), згасання і ліквідація усталеного способу життя, а в кінцевому рахунку занепад і варваризація аборигенного населення, що простежується на заході Римської імперії і в інших її частинах.

Відхід римлян з Дакії відчинив для варварів значну територію не тільки для заселення, але і утворив плацдарм подальшого просування в життя важливі центри Імперії. Римська частина Молдови і Мунтенія стали об'єктами заселення карпів, вільних даків – Західна Трансильванія, західна частина Банату була включена в зону володінь сарматських племен Тисо – Дунайського межиріччя.

У результаті на території колишньої Дакії склався етнічний калейдоскоп племен з вільних даків, сарматів і германців (готи, гепіди, тайфали, віковали, вандали). Утворений "казан народів", відтік місцевого (головним чином міського) романоновного населення, наступивша варваризація колишньої провінції, все це не вкладається в постулат сучасної румунської історіографії про продовження романізації в наступний час (Gramotopol, 1982, p.228; Protase, 2001, p.167).

Можна погодитись, що в період 107 – 271 рр. відбувся дако – римський синтез (головним чином, в середовищі міського населення і військових підрозділах місцевих волонтерів) в матеріальному, культурному, духовному та лінгвістичному відношеннях (Protase, 2001, p.167). Однак, стверджувати про романізацію в умовах гото – сармато – фракійського нашествия, при відтоці домінуючої маси романоновного населення на правий берег Дунаю, важко уявити. Також важко повірити,

що носіями подальшої романізації були пастуші племена з гірських районів Трансильванії. Прикладом може бути Верхнє Потисся, більш конкретно Закарпаття, яке біля 1000 років входило до складу Угорського королівства. Однак, сільське населення, в першу чергу, гірської екологічної ніші, мову завойовників не сприйняло.

І на завершення. Експансія Риму в Карпато – Дунайський ареал стала подією великої політичної та культурної значимості як для населення, що опинилось під окупацією, так і племен найближчої периферії. Відбулося зіткнення двох світів, і в результаті світ цивілізації поступився світу варварів, що в подальшому не раз повторювалось в історії Європи.

В.Г.Котигоршко

Романізація Дакії і її вплив на северну периферію Карпатського ареалу

(Резюме)

Романізація варварського мира представляє собою історический процесс европейского масштаба с грандиозными последствиями для судеб народов континента.

В статье рассматриваются основные аспекты романізації Дакії (107 – 271 гг.) – одной из ключевых военных провинций Рима в Европе, в подлин современных отечественных и зарубежных исследователей. При этом отмечаются определенные особенности провинции: географическое положение, время создания и ограниченность существования, процесс романізації и степень восприятия новой культуры отдельными слоями местного населения.

На фоне організації (військової, адміністративної і економічної) провінції піднімається питання про її вплив на северну периферію – Верхнє Потисся.

Особо відзначається значення римської Дакії як запоруки от широкотного проникнення в регион. Кроме того, автор считаєт неубедительным постулат современных румынских исследователей о продолжавшейся романізації Дакії после её эвакуации в 271 г.

V.G.Kotigoroshko

Dacia Romanization and Its Influence on Northern Periphery of Carpathian Basin

(Summary)

Romanization of barbaric world was a historical process of European scale with tremendous outcomes for the fate of population of the continent.

The article is devoted to the main aspects of Dacia Romanization (107-271 AD); which was, due to modern national and foreign scientists, one of key military provinces of Rome in Europe. Certain peculiarities of the province are pointed out. Geographical position, time of creation and limited existence, process of Romanization and level of perception of new culture by particular stratus of local population are among them.

An issue of province's influence onto northern periphery, Upper Tisza basin, is raised on the background of its military, administrative and economic organization.

It is highlighted the protective role of the province against interventions from the outside. Also the author considers the statement of modern Romanian investigators about following Romanization of Dacia after 271 AD as groundless.

Література

- Бобринский А.Г. Гончарные мастерские и горы Европы. – М., 1991.
- Дмитриев А.Д. Падение Дакии // ВДИ. – 1949. – №1. – С.76-85.
- Древний Рим. – М., 2002 / ред. Буданова В.П.
- Евтушенко А.А. Роль ветеранов в романизации Дакии // Политика и идеология в древнем мире. – М., 1993. – С.87-114.
- Ковалёв С.И. История Рима. – М., 1986.
- Колосовская Ю.К. О романизации Дакии // ВДИ. – 1957. – №1. – С.81-101.
- Колосовская Ю.К. Паннония в I - III веках. – М., 1973.
- Колосовская Ю.К. Агафирсы и их место в истории племён Юго-Восточной Европы // ВДИ. – 1982. – №4. – С.47-69.
- Колосовская Ю.К. Римский провинциальный город, его идеология и культура // Культура Древнего Рима. – М., 1985. – Т.II. – С.167-257.
- Колосовская Ю.К. Муниципализация рудничного округа Дакии // ВДИ. – 1987. – №4. – С.87-99.
- Колосовская Ю.К. Дунайские племена и их войны с Римом // История Европы. – М., 1988. – Т.I. – С.606-612.
- Колосовская Ю.К. Рим и мир племён на Дунае I - IV вв. н.э. – М., 2000.
- Котигорошко В.Г. Римские импорты и выделение экономических районов в Верхнем Потисье // ВДИ. – 1993. – №3. – С.121-136.
- Котигорошко В.Г. Гончарное производство в Верхнем Потисье III в. до н.э. – IV в. н.э. // ВР. – 1993. – IV. – С.143-156.
- Котигорошко В.Г. Исследование Малокопаньского городища в 1995 – 1996 гг. // *Sagatica - Carpatica*. Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів. - Ужгород, 1998. – Вип.5. – С.109-128.
- Котигорошко В.Г. Вірування і пантеон божеств гето – даків // *Дакія і середньовічна історія України*. – Кам'янець – Подільський, 2000. – С.146-152.
- Котигорошко В.Г. Роль монет в системі взаємозв'язей Римської імперії і населення северо – східної окраїни Карпатського арсалу // *Sagatica - Carpatica*. – 2001. – Вип.13. – С.145-158.
- Котигорошко В.Г. Верхнє Потисся в контексті стародавньої історії Карпато – Дунайського арсалу. – Ужгород, 2003.
- Котигорошко В. Населення Верхнього Потисся рубежа нашої ери // *Theasians and circumponic world*. – Chişinău, 2004. – С.396-417.
- Кропоткин В.В. Экономические связи Восточной Европы в I тысячелетии н.э. – М., 1967.
- Крушликова И.Т. Дакия в эпоху римской оккупации. – М., 1955.
- Кудрявцев О.В. Исследования по истории балкано – дунайских областей в период Римской империи. – М., 1957.

- Лозинська С.О. Етапи розбудови дакійського лімесу // *Carpatica – Карпатика*. – 2001. – Вип.13. – С.168-175.
- Макря М., Берчу Д. Археологические раскопки в Арпаш и Кашолл // *SCIV*. – 1955. – Т. VI-3-4. – С.571-623.
- Махлаюк А. Римские войны. – М., 2003.
- Мифы народов мира / Энциклопедия. – М., 1994. – Т.2.
- Моринц С. Новая облик дакийской культуры и римскую эпоху // *Dacia*. – 1961. – V. – С.395-414.
- Плиний Младший. Письма (Epistularum). – М., 1983.
- Ременников А.М. Борьба племён Северного Подунавья и Поднепровья с Римом и её роль в падении Римской империи. – Казань, 1984.
- Страбон. География. – Л., 1964.
- Тиханова М.А. К вопросу об обмене и торговле в эпоху черняховской культуры // *КСИА*. – 1974. – Вып.138. – С.66-73.
- Фёдоров Г.Б., Полевой Л.Л. Археология Румынии. – М., 1973.
- Цезарь Гай Юлий. Записки Юлия Цезаря и его продолжателей о галльской войне. – М., 1991. – Т.1.
- Чалыгына Н.А. // *Ch.Bihir. Archaeologie and History of the Carpi*. Oxford, 1976, 211 p. ВДИ. – 1982. – №4. – С.156-159.
- Шкунаев С.В. Культура Галлии и романизация // *Культура Древнего Рима*. – М., 1985. – Т. II. – С.258-302.
- Штаерман Е.М. Кризис рабовладельческого строя в западных провинциях римской империи. – М., 1957.
- Эк В. Император как глава войска. Военные дипломы и императорское управление // ВДИ. – 2004. – №3. – С.28-57.
- Alicu D. și colab. Ulpia Traiana Sarmizegetusa Amfiteatrul I. – Cluj – Napoca, 1997.
- Antonescu D. Introducere în arhitectura dacilor. – București, 1984.
- Balla L. Dácia II. Századi hadtörténetek kérdéseihet (106-167) // *AÉ*. – 1965. – Vol.92-2. – Old.141-147.
- Bărbulescu M. Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și de la Potaissa. – Cluj – Napoca, 1987.
- Bărbulescu M. Potaissa. – Turda, 1994.
- Bărbulescu M. Cultură și religie // *Istoria Românilor*. – București, 2001. – P.225-258.
- Bihir Gh. Dacia liberi din nordul Daciei // *Thraco – Dacica*. – 1996. – XVII. – P.191-202.
- Čaplovič D., Miroššayová E. Najnovšie výsledky výskumu včasnodedinného a stredovekého osídlenia v Zemplíne // *VP*. – 1991. – III. – S.115-134.
- Cassius Dio. *Istoria Romana*. – București, 1977.
- Crîșan I.H. *Spiritualitatea geto-dacilor*. – București, 1986.
- Daicovicu H. *The Ethnogenesis of Romanians*. – Cluj – Napoca, 1993.

- Deininger J. *Die Provinziallandtage der römischen Kaiserzeit von Augustus bis zum Ende des dritten Jahrhunderts. n. Chr.* – München, 1965.
- Diaconescu A. *Dacia under Trajan* // *AMN*. – 1997. – 34-1. – P.7-44.
- Dumitrașcu S. *Dacia Apuseană*. – Oradea, 1993.
- Eliade M. *De Zalmoxis de Gengis-Han*. – București, 1980.
- Garbsch J., Gudea N. *Despre cea mai veche diplomă militară eliberată pentru provincia Dacia* // *AMP*. – 1990-1991. – XIV-XV. – P.61-78.
- Găzdac C. *Circulația monetară în Dacia și provinciile învecinate de la Traian la Constantin I*. – Cluj-Napoca, 2002. – Vol.II.
- Gramotopol M. *Artă și arheologie Dacică și Romană*. – București, 1982.
- Gudea N. *Das Römerlager von Buciumi; seine lage und Rolle im Limes von Nordwestdazien* // *Das Romerlager von Buciumi*. – Cluj, 1972. – S.5-7; 21-33.
- Gudea N. *Das Römergrenzkastell von Moigrad – Pomét. Porolissum I*. – Zalău, 1997.
- Hanslik R.M. *Ulpium Traianus* // *RE*. – 1962. – Sp.x.
- Henning J. *Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau* // *1. Jahrtausend u. Z. Zeitschrift für Archäologie* 11. – 1977. – S.181-206.
- Ioniță I. *Din istoria și civilizația dacilor Limerti*. – Jasi, 1982.
- Isac D. *Castrele de cohortă și ală de la Gilău*. – Zalău, 1997.
- Kolníková E. *Rímske mince na Slovensku*. – Bratislava, 1980.
- Kotigoroško V. *Ţinuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tène și romană)*. – București, 1995.
- Kotula T. *Septimius Severus*. – Wrocław, 1987.
- Lazin Gh. *Circulația monetară în nord – vestul României (sec.II – IV)* // *SMSC*. – 1980. – IV. – P.127-130.
- Macrea M. *Viața în Dacia Romană*. – București, 1969.
- Matei A.V. *Limes porolissensis – o nouă linie de apărare zid, sanțuri, turnuri – descoperită în fața complexului militar roman de la Porolissum* // *AMP*. – 1996. – XX. – P.63-73.
- Matei A.V., Bajusz I. *Castrum roman de la Romita – Certiac*. – Zalău, 1997.
- Močsy A. *Pannonia története*. – Budapest, 1963.
- Moga V. *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*. – Cluj-Napoca, 1985.
- Pák A. *Onomastion Daciae (1). Die Patronymika der Provinz Dacia Porolissensis* // *AMN*. – 1998. – XXXV-1. – S.119-146.
- Pârvan V. *Dacia Civilizațiile antice din țările Carpato – Danubiene*. – București, 1967.
- Pârvan V. *Getica. O protoistorie a daciei*. – București, 1982.
- Pelikan O. *Slovensko a rímska impérium*. – Bratislava, 1960.
- Pescaru A., Pescaru E. *Cețările Dacice / Путеводитель*. – Oradea, 2004.

- Popilian G. Necropola daco-romană de la Locușteni. – Craiova, 1980.
- Protase D. Romanizarea // Istoria Românilor. – București, 2001. – Vol.II. – P.159-168.
- Roxan M. Roman Military Diplomas. – London, 1985.
- Russu I.I. Auxilia provinciae Daciae // SCIV. – 1972. – 23-1. – P.63-77.
- Stanciu I. Epoca romană în bayinul inferior al Someșului // EN. – 1995. – V. – P.139-180.
- Tătulea C.M. Romula – Malva. București, 1994.
- Tudor D. Considerații asupra cercetării arheologice făcute de Limes Transalutanus // SCIV. – 1955. – 1. – P.87-97.
- Tudor D. Istoria sclavajului în Dacia Romană. – București, 1957.
- Tudor D. Oltenia Romană. – București, 1968.
- Tudor D. Orașe, târguri și sate în Dacia Romană. – București, 1968a.
- Vermaseren M.J. Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mitbtiacae. – Haga, 1956-1960. – I-II.
- Vladescu C. Armata romana în Dacia inferior. – București, 1983.
- Voșșian V. In Ulpia Traiana Sarmizegetusa entdecute Bestandteile militärischer Ausritung // AMN. – 1997. – 34-1. – S.193-204.
- Wade D.W. The Roman auxiliary units and camps in Dacia. – Michigan, 1970.

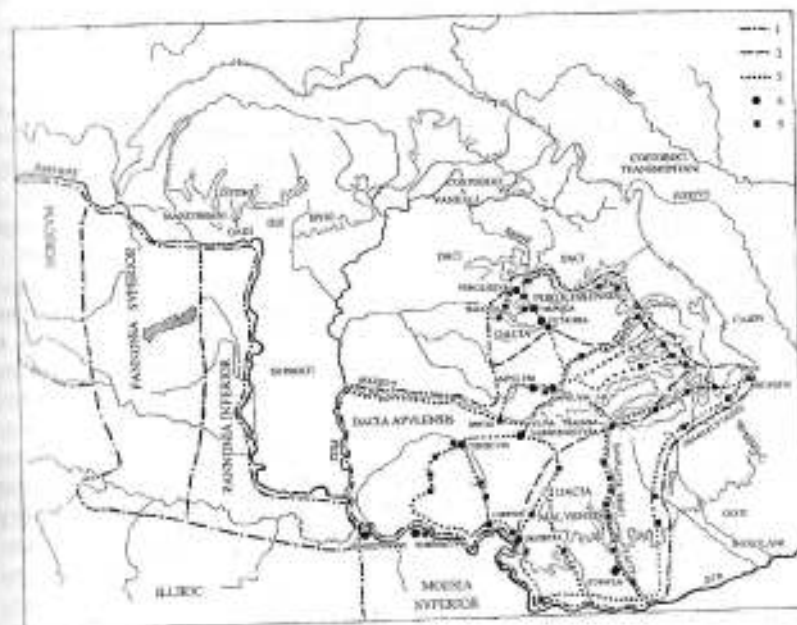

Рис.1. Карта римської Дакії.

1- лімес; 2- кордонні військових округів; 3- дороги; 4- міста; 5- каструми.